

Components of Migrant Literature in the Works of Mahshid Amirshahi and Rouhangiz Sharifian

Mehrzaad Matbouei Nejad^۱,

PhD student in Persian language and literature, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Ahmad Khatami^۲, (Responsible Author)

Professor of Persian language and literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Mandana Mangeli^۳

Assistant Professor of Persian Language and Literature, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Recieved: ۱۲/۹/۱۴۰۲ Accepted: ۱۰/۷/۱۴۰۳

Abstract

Migrant literature is extraclimatic literature that expresses the dimensions and consequences of migration. Mahshid Amirshahi (born ۱۳۱۶ S.H.) and Rouhangiz Sharifian (born ۱۳۲۰ S.H.) are amongst Iranian immigrant authors

^۱ mehrzadmatt@gmail.com.

^۲ a_khatami@sbu.ac.ir.

^۳ mandana°m@gmail.com.

living in Europe. The aim of this research, which has been done by an analytical-descriptive approach using comparative analysis, is to identify and compare the components of migrant literature in the works of immigrant Iranian women writers. The present article attempts to answer the main question of finding the most important components of migrant literature in the stories of Amirshahi and Sharifian and the way those components are reflected in the works of each of the two authors. Discovering common characteristics in the migrant literature of Iranian women belonging to one generation can be considered as one of the achievements of this research. The obtained results show that the components of identity crisis and cultural conflict; nostalgia; assimilation, acculturation and adaptation; language; politicalness; and comparison are observable in the short and long fictional works of the two authors, where the identity crisis and the language issue are more accented than the others. Moreover, every one of the common components, especially identity crisis and nostalgia, is presented as more melancholic in Amirshahi's stories. In the end, seeing the bigger picture, it is revealed that fictional characters of Sharifian, compared to those of Amirshahi, adopt a more active and assertive approach while facing migrant challenges - although both groups eventually are doomed to failure.

Key words: migrant literature, fictional works, Mahshid Amirshahi, Rouhangiz Sharifian, postcolonial critique.

Extended Abstract

The Islamic Revolution of Iran brought extensive changes to the country's cultural and artistic landscape, paving the way for new experiences in storytelling. After the revolution, some writers emigrated due to political and social conditions, leading to the emergence of migration literature. This literature addresses issues of identity, separation from the past, and the challenges of life in the host country. The present study, using a descriptive-analytical method, examines the components of migration literature in the works of Mahshid Amirshahi and Rouhangiz Sharifian. These two writers were selected for their similar generational backgrounds, enabling more precise analysis. The study aims to identify and compare the components of migration literature in their works. This research contributes to the existing theoretical

knowledge of contemporary Iranian migration literature without immediate practical application. Thus, it is considered "theoretical" in nature. Moreover, in terms of implementation and progression, it follows a descriptive-analytical approach. Postcolonial criticism is one of the significant approaches in cultural and literary studies that examines the effects of colonialism and new forms of domination on cultures, identities, and social structures. This approach focuses on analyzing power relations between colonizers and colonized societies and explores how domination is reproduced through language, literature, and culture. This critique investigates concepts such as identity crisis, otherness, cultural duality, and discourse of power. Thinkers like Edward Said with his theory of "Orientalism," Homi Bhabha with the concept of the "Third Space," and Gayatri Spivak with her discussion on "Subalternity" are pioneers in this field. These theorists demonstrate how the colonial culture, through literature, media, and educational systems, shaped and marginalized the identities of colonized nations. Migration literature serves as an appropriate platform for postcolonial analysis, as migrant writers, with their lived experiences between two cultures, reflect identity and cultural issues in their works. This literature often addresses migrants' struggles to adapt to the host culture and their feelings of homelessness and alienation. In this context, postcolonial criticism examines how these challenges are represented in migration literature, analyzing the ways writers respond to Western cultural domination. These reactions can range from cultural resistance and personal identity reconstruction to forced adaptation and assimilation into the dominant culture. Such an approach allows for a deeper understanding of various dimensions of domination and resistance in migration works and reveals how migrants' lived experiences are reflected in literature. This research utilizes postcolonial criticism to analyze literary works, illustrating how modern political, economic, and cultural dominations influence the identity and mentality of societies. Modern colonialism is no longer limited to military and political control but also manifests through cultural hegemony and soft power, embedding Western superiority into societies. In this framework, the theories of thinkers like Antonio Gramsci and Homi Bhabha form the basis of analysis. This study examines how writers, through creating characters and narratives, depict identity conflicts, cultural domination, and migration challenges. This analysis reveals the impact of cultural dominance and modern colonialism on contemporary Persian fiction, offering a deeper understanding of identity crises and encounters with Western culture. Migration fiction, especially in the works of Mahshid Amirshahi and Rouhangiz Sharifian, consistently engages with cultural conflicts, identity crises, and the

confrontation between the homeland's culture and the host culture. These conflicts, particularly through literary characters, showcase the struggle to assimilate into the host society and feelings of estrangement from one's native culture. Migrant writers often attempt to portray characters grappling between two distinct worlds, highlighting identity crises and cultural conflicts. Characters in these stories not only face social and cultural challenges in host countries but are also persistently striving to maintain or reconstruct their original identities. In many of these works, characters experience a form of cultural and emotional disconnection that simultaneously leads to feelings of homelessness and statelessness. Another significant component of migration literature is the contrast between Western modernity and Eastern traditions. This contrast, often symbolically portrayed in stories, effectively illustrates the depth of migrants' identity crises, who frequently have to relinquish parts of their former identities to adapt to their new lives. This process of denying or suppressing one's native identity creates a form of alienation that distances characters from both the host society and their homeland's culture. Iranian migration literature often critically examines migrants' conditions and critiques cultural colonialism and Western hegemony. These works strive to demonstrate that migration is not merely a physical departure from the homeland but involves complex processes of identity and cultural disjunctions. Ultimately, the examination of Amirshahi and Sharifian's works reveals that Iranian migration literature has effectively utilized narrative techniques, character development, and atmosphere to present a detailed and multilayered depiction of the migration experience and its challenges. These works have not only enriched the study of migration literature but also opened a window into understanding the complex cultural and identity struggles of migrants.

مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت

در آثار مهشید امیرشاهی و روح‌انگیز شریفیان

مهرزاد مطبوعی نژاد^۴

دانشجوی دکتری زبان و ادب فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

احمد خاتمی (نویسنده مسئول)^۵

استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

ماندانا منگلی^۶

عضو هیأت علمی گروه زبان و ادب فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۹/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۰

چکیده

ادبیات مهاجرت ادبیاتی برون اقلیمی است که بیانگر ابعاد و تبعات مهاجرت باشد. مهشید امیرشاهی (متولد ۱۳۱۶ ه.ش) و روح‌انگیز شریفیان (متولد ۱۳۲۰ ه.ش.) از نویسندگان ایرانی مهاجر و مقیم اروپا هستند. هدف این پژوهش که به روش تحلیلی توصیفی انجام شده است و از تحلیل مقایسه‌ای بهره می‌گیرد شناسایی و قیاس مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در آثار نویسندگان زن ایرانی مهاجر با تکیه بر نقد پسااستعماری مهاجرت است. مقاله حاضر می‌کوشد تا به این پرسش اصلی پاسخ دهد که مهمترین مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در داستان‌های امیرشاهی و شریفیان کدامند و این مؤلفه‌ها در آثار هر یک از این دو نویسنده به چه شکل منعکس شده‌اند. یافتن ویژگی‌های مشترک در ادبیات مهاجرت زنان ایرانی متعلق به یک نسل را می‌توان از دستاوردهای این پژوهش به شمار آورد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهند که مؤلفه‌های بحران هویت و تعارض فرهنگی؛ بی‌وطنی - بی‌خانمانی؛ ماندگردی،

^۴ mehrzadmatt@gmail.com.^۵ a_khatami@sbu.ac.ir.^۶ mandana@m@gmail.com.

فرهنگ‌پذیری و سازگاری در داستان‌های کوتاه و بلند این دو نویسنده به چشم می‌خورند و در این میان بحران هویت و مسئله بی‌وطنی از دیگر مؤلفه‌ها پررنگ‌تر هستند. به علاوه تصویر هر یک از آن مؤلفه‌های مشترک به ویژه بحران هویت و بی‌وطنی در داستان‌های امیرشاهی حزن‌انگیزتر است. در پایان در یک تصویر بزرگتر این نکته آشکار می‌شود که شخصیت‌های داستانی شریفیان در مواجهه با چالش‌های مهاجرت در قیاس با شخصیت‌های امیرشاهی رویکردی فعال‌تر و جنگنده‌تر دارند - هر چند که در نهایت تلاش هر دو گروه محکوم به ناکامی است.

واژگان کلیدی: ادبیات مهاجرت، مهشید امیرشاهی، روح‌انگیز شریفیان، نقد پسااستعماری.

۱. مقدمه

انقلاب اسلامی ایران مانند هر رخداد دیگر در فضای فرهنگی و هنری جامعه ایران دگرگونی‌هایی ایجاد کرد و فضایی تازه در شعر و نثر به وجود آورد. نثر این دوره به ویژه در داستان‌نویسی ادامه یافت و تجربه‌های بدیع و کم‌سابقه‌ای در کنار دیگر مضامین اجتماعی و فلسفی مورد توجه نویسندگان قرار گرفت (ادریسی و بلالی، ۱۳۹۳: ۲۹). پس از پیروزی انقلاب، کانون نویسندگان ایران فعالیت خود را مجدد آغاز کرد، اما از همان ابتدا دستخوش کشمکش سیاسی و عقیدتی شد که نهایت به انشعاب حزب توده از آن انجامید. شرایط سیاسی و اوضاع جنگی رفته‌رفته اقشار جامعه و به خصوص اهل فکر و فرهنگ را در دو جبهه متفاوت قرارداد؛ یک دسته نویسندگان مذهبی که حامی نظام اسلامی بودند و دسته دیگر، جناح نویسندگان دگراندیش. بعد از انقلاب اسلامی نیز مانند باقی انقلاب‌های جهان موجی از مهاجرت به راه افتاد و بسیاری از نویسندگان، کشور را ترک کردند این بار نویسندگان مهاجر ایرانی همچون هم‌نسلان صادق هدایت به سمت پاریس گسیل نشدند بلکه محافل ادبی ایرانی در کشورهایی همچون سوئد، آلمان و آمریکا شکل گرفت. از این میان می‌توان به کسانی همچون شهرنوش پارسی‌پور، رضا براهنی، نادر نادرپور، مهشید امیرشاهی و روح‌انگیز شریفیان اشاره کرد. بدین ترتیب، مهاجرت یکی از گفتارهای مسلط ادبیات در سال‌های پس از انقلاب و جنگ است. ادبیات مهاجرت در این دوران در شاخه‌های گوناگون گسترش یافته است. شاخه‌ای از آن به منظور نقد نظام حاکم، سمت و

سویی سیاسی یافته و کمتر به جنبه‌های زیبایی‌شناختی^۷ توجه می‌کند. بخش دیگری از آثار ایرانیان مهاجر با هدفی استنادی و افشاگرانه نوشته شده، مثل آنچه در گزارش‌های زندان و یا در مجازات سنتی قضایی آمده است. آثاری هم با مضمون‌های اروتیک آفریده شده‌اند. اما تنومندترین شاخه ادبیات مهاجرت، شاخه‌ای است که به دوگانگی هویت مهاجران و درگیری‌های درونی آنان برای بریدن از گذشته و آغاز زندگی تازه در کشور مهاجرپذیر می‌پردازد. این بخش در داخل ایران نیز امکان نشر یافته است (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۶۶۷). با افزایش مهاجرت ایرانیان به خارج از کشور در دو دهه اخیر، ادبیات مهاجرت در ایران به شکل جدی‌تر شکل گرفت. نویسندگان زیادی بعد از دوری از وطن و مهاجرت خودخواسته یا اجباری دست به قلم بردند و از تفاوت‌های سرزمین مادری‌شان و سرزمین مقصد، نحوه روبه‌رو شدن با دنیا و فرهنگ جدید و مصائب و رنج‌های دوری از وطن نوشتند. نوشتن از این موضوعات باعث شکل‌گیری شاخه‌ای از ادبیات داستانی شده است که می‌توان آن را «ادبیات مهاجرت» نامید (نامور مطلق، ۱۳۹۱: ۲۴). این پژوهش سعی دارد با روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی داستان‌های برگزیده و شاخص امیرشاهی و شریفیان که از زنان داستان‌نویس مهاجر پس از انقلاب اسلامی هستند، پرداخته و مؤلفه‌های مهاجرت این آثار را تبیین کند. علت انتخاب این دو نویسنده از زنان مهاجر ایرانی این بوده است که این دو نویسنده در رده سنی مشابهی قرار دارند. امیرشاهی متولد ۱۳۱۶ و شریفیان متولد ۱۳۲۰ است. از این رو مقایسه آثار این دو نویسنده تحت تأثیر اختلاف نسل‌ها و تفاوت نگرش ناشی از تفاوت سن نخواهد بود. همچنین لازم به ذکر است که این مقاله به دنبال تطبیق آثار آن دو نویسنده نیست. پرسش این پژوهش این است که مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت داستانی فارسی کدامند؟ و هریک از این مؤلفه‌ها به چه شکل در آثار داستانی زنان مهاجر ایرانی منعکس شده‌اند؟ و هدف تحقیق شناسایی و مقایسه مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در آثار نویسندگان زن مهاجر ایرانی است.

۲. پیشینه پژوهش

در سال‌های گذشته پژوهش‌های ارزشمندی در باب ادبیات مهاجرت به نشر رسیده است. از آن جمله پژوهش قربان‌پور و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان «جریان‌شناسی ادبیات داستانی مهاجرت ایرانی» است.

^۷ Aesthetics.

ایشان داستان‌نویسی مهاجرت ایرانی را در قالب جریان‌های عمده سیاست‌محور، هویت‌محور و داستان‌نویسی زنان تحلیل کرده‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که داستان‌نویسی سیاسی در دهه ۶۰ و تا اواسط دهه ۷۰ پربسامدترین جریان است. از آنجا که تمرکز اثر بر «جریان‌شناسی» است، قاعدتاً به مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت اشاره‌ای نشده است و از همین جهت با پژوهش کنونی متفاوت است. مقاله سعیدی و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان «بازنمایی تنازع سرزمین مادری و سرزمین دیگری در ادبیات داستانی مهاجرت» بر پایه نظریه‌های جامعه‌شناختی درباره مفاهیمی نظیر ادغام، انطباق، همانندی و جدایی، سه داستان «مرغ عشق»، «بزرگراه» و «چه کسی باور می‌کند رستم» را بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد که در داستان مرغ عشق، چالش و جدال میان دو نسل به مقاومت و رویارویی بی‌سرانجام نسل اول و نسل دوم می‌انجامد و فرهنگ‌پذیری آنها را با مشکل مواجه می‌کند. تفاوت تحقیق مورد اشاره با پژوهش حاضر در رویکردهای این دو پژوهش به تحلیل است. رویکرد تحقیق مورد اشاره رویکردی جامعه‌شناسانه است، در حالی که در تحقیق حاضر مؤلفه‌های محتوایی و فرمی ادبیات مهاجرت مد نظر بوده است. مجموعه مقالات «مهاجرت در هنر و ادبیات» به کوشش دکتر شیده احمدزاده (۱۳۹۱) بر این ایده استوار است که بسیاری از آثار ادبی یا هنری متأثر از طرح هجرت، مهاجرت یا مهاجران بوده است. همچنین نویسنده این مقاله در طرح پژوهشی «نقد و تحلیل ادبیات داستانی مهاجرت و سنجش نسبت آن با هویت ایرانی» (۱۳۹۶) با روش تحلیل گفتمان موضوع هویت ایرانی را در متن برخی از آثار داستانی فارسی (چهار رمان و دو داستان کوتاه) بررسی کرده است. تفاوت این تحقیق با پژوهش حاضر روش تحقیق آن (تحلیل گفتمان) است. همان‌طور که مرور شد، در این پژوهش‌ها، مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در آثار داستانی «امیرشاهی» و «شریفیان» مد نظر واقع نشده است؛ و ضرورت انجام پژوهشی با این محوریت موجه می‌نماید.

۳. روش و مفاهیم نظری پژوهش

پژوهش حاضر، در راستای افزودن به دانش نظری موجود در زمینه ادبیات مهاجرت معاصر ایران شکل گرفته، و کاربرد آنی آن مورد توجه نمی‌باشد. از این رو، به لحاظ هدف «نظری» محسوب می‌شود. همچنین به جهت روش اجرا و پیشبرد، توصیفی - تحلیلی است.

۳-۱- نویسندگان بررسی شده

مهشید امیرشاهی، نویسنده، طنزپرداز، مترجم و روزنامه‌نگار ایرانی است که در تاریخ ۲۰ فروردین سال ۱۳۱۶ در کرمانشاه متولد شد. مادرش در سال‌های آغازین زندگی‌اش خانه را ترک می‌کند و به اروپا می‌رود و در آنجا مقیم می‌شود و مهشید سال‌ها با پدرش زندگی می‌کند. مهشید امیرشاهی تحصیلات ابتدایی و بخشی از دبیرستان را در مدارس فیروزکوهی و نوربخش انجام داد. سپس به شبانه‌روزی چارتر تاورز در ساسکس انگلستان رفت و در دانشگاه Woolwich Polytechnic لندن به تحصیلات در رشته فیزیک ادامه داد. پس از بازگشت به ایران، درحالی که دوباره قصد بازگشت به انگلیس را داشت، با محمد ابراهیم غفاری کارگردان سینمای ایران ازدواج کرد؛ ثمره این ازدواج یک فرزند دختر به نام مریم است اما این ازدواج به جدایی انجامید. او در این سال‌ها علاوه بر تدریس فیزیک و ریاضی و همچنین همکاری با موسسه انتشارات فرانکلین، با یاری نقاشان همکارش از جمله نورالدین زرین‌کلک و پرویز کلانتری، برنامه انتشار کتاب‌های کودکان را در آنجا پایه‌ریزی کرد (عرفانی فرد، ۱۳۹۵: ۹۶). او در این سمت، کتاب‌های متعددی برای کودکان و نوجوانان ترجمه کرد. این ترجمه‌ها دو سال پیاپی از سوی شورای کتاب کودک به عنوان بهترین ترجمه‌های سال انتخاب شد (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۷۳۰). امیرشاهی در طول سال‌های تبعید در نقاط مختلف دنیا جلسات متعدد داستان‌خوانی و سخنرانی داشته است که سخنرانی‌های وی در دانشگاه هاروارد، مجلس سنای فرانسه و کنگره جهانی نویسندگان در اسپانیا از آن جمله است.

روح‌انگیز شریفیان، متولد ۱۳۲۰ در تهران است. او از کودکی به خواندن رمان‌های معروف جهان علاقه‌مند بود. بعد از گذراندن تحصیلات متوسطه با دریافت دیپلم ادبی و تکمیل دوره موسیقی (پیانو) در کنسرواتور تهران، به منظور ادامه تحصیل به اتریش رفت. او تحصیلات دانشگاهی خود را در رشته روانشناسی در گرایش تعلیم و تربیت کودک در اتریش گذراند و پس از ازدواج دوباره به ایران بازگشت و هم‌اکنون ساکن لندن و در انستیتوی زبان در انگلیس مشغول به کار است. او به زبان‌های انگلیسی و

آلمانی مسلط است و برخی از داستان‌های کوتاه او به این دو زبان ترجمه شده است. همسر وی، دکتر فربرز خروشی، مشوق و یاریگر او در امر نویسندگی بوده است. شریفیان، اولین داستان کوتاه خود را به نام «یکی بود یکی نبود» در سال ۱۳۶۶ به رشته تحریر درآورد که بعدها در مجموعه داستان «دست‌های بسته» در سال ۱۳۷۰ به چاپ رسید. رمان «چه کسی باور می‌کند رستم» هفت سل ذهن نویسنده را به خود مشغول کرده بود، اما یک سال قبل از چاپ به صورت مداوم دست به نگارش آن زد.

۳-۲- روش: نقد پسا استعماری ادبیات مهاجرت

در آغاز ممکن است این تصور به ذهن متبادر شود که مفهوم استعمار متعلق به روزگار گذشته است؛ اما تاریخ، گستره و اشکال استعمار و امپریالیسم گویای استمرار حیات آن است. سیر تحول فرایند استعمار سه دوره عمده را در بر می‌گیرد. استعمار کلاسیک یا مستقیم از طریق سلطه بر اراضی، استعمار نو یا غیرمستقیم با اعطای استقلال ظاهری به کشورها، ضمن کنترل، نظارت و اجرای سیاست‌های منفعت طلبانه قدرت‌ها و سوم سلطه نامرئی جهانی که عمدتاً با سازکار مشابه‌سازی فرهنگی یا غربی‌سازی جهان دنبال شده است (منصوری، ۱۳۹۴: ۲۲). بنابراین امروزه استعمارگری دیگر همانند اواخر قرن پانزدهم تا میانه قرن بیستم میلادی صرفاً به صورت حکومت مستقیم یا سلطه بر حاکمیت‌های دست نشانده نیست و «چون دوره استعمارگری (استعمار مستقیم) پایان یافته است و نسل‌های آتی می‌توانند در هر جایی از جهان سکنا گزینند پس می‌توان تمام جهان را دارای حیات پسااستعماری دانست» (لومبا، ۱۴۰۱: ۲۱). در جهان کنونی استیلای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بر ملت‌ها با روش‌های متفاوت به ویژه در چهره سلطه خاموش قد علم کرده است. مجریان استعمار در ظاهر جدید و جذاب با تکیه بر پیشرفت‌های صنعتی، سرمایه داری و تکنولوژیکی که نیاز به آنها برای سایر کشورها در عصر حاضر غیر قابل انکار می‌نماید، قدم در مرزهای ذهنی و فرهنگی سایر سرزمین‌ها نهاده‌اند و با این جریان برتریتی نصیب غرب شده است که خواه ناخواه ترویج و چیرگی آن در گستره جهانی، بنیان‌های هویتی، تمدنی و اصالت ملل را آماج تغییر و دگرگونی قرار داده است.

«قدرت در عریان‌ترین شکل خود عبارت است از استفاده از خشونت، ثروت و دانایی به معنای وسیع آن برای واداشتن مردم به انجام کاری خاص» (تنو، ۱۳۹۷: ۳۳). درباره شکل قدرت در عصر حاضر

می‌توان گفت هوایم‌های نظامی پیشین امروزه در نمود تسخیر تفکر و ذهنیت ملل گام برداشته‌اند. استعمارگری ابتدا سلطه بخش‌های تولید ثروت را بر مبنای اشغال نظامی و سپس دیکتاتوری سیاسی پیش برد، اما مهمترین بخش استیلای آن جهان ذهنی مستعمرات و نفوذ فرهنگی است [...] از این رو سلطه اقتصادی و سیاسی هرگز بدون سلطه ذهنی مؤثر و کامل نیست» (واتینگ ا، ۱۳۹۱: ۱۳۸) در واقع سلطه اقتصادی و سیاسی با سلطه فرهنگی و اندیشگانی تکمیل و نافذ می‌گردد (نک: اشکرافت و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۲۶).

در سیر تطور بحث قدرت و سلطه‌گرایی ناشی از قدرت‌های مستور ابرقدرت‌ها در کنونی اصطلاح هژمونی کاربرد و جایگاهی خاص یافته است. هژمونی از واژه «هژمون» یونانی به معنای رئیس یا فرمانرواست و به تسلط یا تفرق کشوری بر سایر کشورها از طریق دیپلماسی یا تهدید به اطاعت، اشاره دارد. با این حال این واژه اغلب به مفهوم مورد نظر «آنتونیو گرامشی» متفکر مارکسیست و نویسنده ایتالیایی به کار می‌رود و دلالت بر چیرگی و تفوقی دارد که در آن سلطه قدرت‌ها تنها به وسیله عناصر اقتصادی تأمین نمی‌شود، بلکه نیازمند قدرت سیاسی و نیز یک سیستم یا دستگاه عقیدتی و فکری است که کارش فراهم کردن موجبات رضایت طبقه تحت سلطه نیز می‌باشد. به عبارت دیگر «هژمونی سلطه ای است که از طریق رضایت‌مندی حکم فرما می‌شود. طبقه حاکم از این طریق موفق می‌شود طبقات دیگر را با رضایت خود آنها سرکوب کند. در تحلیل گرامشی این نوع سلطه از طریق فرهنگ اعمال می‌شود؛ به گونه‌ای که طبقه حاکم وانمود می‌کند یک فرهنگ مشترک و بی‌طرف را ترویج می‌دهد؛ اما در واقع ارزش‌ها و منافع خود را محور این فرهنگ قرار داده است. طبقات دیگر با پذیرش این فرهنگ مشترک در سرکوب خویش شریک می‌شوند و نتیجه این پذیرش، نوعی سلطه مخملین است» (برتس، ۱۳۹۱: ۳۵۴). در واقع هژمونی راهی برای تمکین مردم به سرکوب خود، در پیش می‌گیرد و وجه بارز استعمار در دنیای کنونی در به حاشیه کشاندن و منکوب کردن رضایت‌مندانه فرهنگ‌ها و هویت‌ها نمایان گشته است که با عنوان استعمارگری رئوفی هم شناخته می‌شود. «تفاوت این نوع استعمار با نظام‌های استعماری پیشین، در شیوه سلطه و روش به استثمار کشیدن ملت‌هاست. این نوع استعمار بر مبنای ایجاد تغییرات در اندیشه باور و منش ملت‌ها و جهانی سازی اقتصاد فرهنگ و هویت پایه‌گذاری شده است [...] ذهنیت سازی در راستای همسو ساختن اندیشه‌ها و باورهای مخاطبان با اندیشه‌های

سلطه‌طلبان در واقع بدون آنکه خود متوجه باشند یا احساس خیانت کنند اعمال آنان در راستای تحقق اهداف استعماری قرار می‌گیرد».

فرایندی استراتژیک در اعمال نفوذ که مهمترین گزاره القا شده در آن از سوی قدرت‌های جهانی پذیرش و نهادینه شدن باور برتری مطلق غرب است. این ایده برتری جویی اساس تمام گونه‌های سلطه و استعمار را شکل می‌دهد و در دوران معاصر و دهه‌های اخیر شاهد نفوذ آن از طریق فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی با پذیرش انگاره‌های غرب برتر، آرام‌تر و مرفه‌تر در جهان هستیم. باوری که با هدایت سیاست‌های نظام‌های قدرتمند به صورت پنهان؛ اما استوار و مقتدر بر ذهنیت مردم سایه افکنده است (تایسن، ۱۳۹۴: ۵۳۲). چنین تصورات رواج یافته، گاه به حق و گاه اغراق شده ذهنیت افراد بیشماری را تسخیر کرده است؛ سلطه رثوفی و خاموش با استفاده از اهرم‌های فشار همچون فرصت‌های شغلی و تحصیلی، صنعت و تکنولوژی پیشرفته، لذت‌گرایی و حجم گسترده ارتباطات تأثیر عمیق و فزاینده خود را آشکار می‌سازد. تأثیری که به تثبیت فرض برتری غرب بر غیرغرب و تخریب ماهیت فرهنگی، هویتی و انقیاد ملل دامن زده است. این «موقعیت استعماری نشان دهنده مدرن‌ترین نمونه دیالکتیک خدایگان و بنده است» که جهت‌گیری نظری مطالعات پسااستعماری را به سوی روایت‌های خاموش‌تر و نرم‌تر سلطه و یا در چهره امپریالیسم فرهنگی نشان می‌دهد.

واکاوی رگه‌های آغازین و برجسته شدن این شیوه قدرت طلبی جهانی به انقلاب صنعتی اولیه؛ یعنی صنعت بخار باز می‌گردد که سپس با انقلاب صنعتی الکترونیکی و انقلاب صنعتی دیجیتال همچنان در حال پیشتازی فزاینده است. از این رو انقلاب صنعتی به عنوان نقطه آغاز جریان مدرنیته تحولات بسیاری در عرصه جهانی ایجاد کرد که تمام جوانب زندگی بشر از اجتماع و شهر تا شخصی‌ترین علایق، لوازم و سبک زندگی را دچار تغییر ساخت (نک: ۶۰۸: Spivack, ۱۹۹۳). پیامدهای این انقلاب همه جانبه در دوره‌های بعد به سرعت ادامه یافت و تحولات جهش یافته‌ای از جانب کلان شهرهای غرب پدیدار شد که مدرنیته را به عنوان نظامی قدرتمند و نفوذ پذیر در عالم نمایاند. جهانی‌سازی از دستاوردهای مهم این جریان است که از یک منظر فرایندی جز غربی‌سازی نیست غربی‌سازی جهان نیز شکل جدید استثمار ملت هاست که سلطه بر فرهنگ به عنوان بعدی از وجوه آن، در گفتمان پسااستعماری بسط پیدا کرده است و در پی آن برتری و تفوق یک فرهنگ بر سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها

تمام شاخصه‌های هویتی اعم از تاریخ، ادبیات، هنر، زبان، خوراک، پوشاک، هنجارها، آداب و رسوم و... را متحول یا حذف می‌کند. از دیدگاه آنتونی گرامشی «قدرت‌های استعمارگر تأثیر و قدرت غالب خود را تنها با ابزارهای مستقیم و آشکار به دست نمی‌دهند، بلکه متعاقباً با فراگیر کردن فرهنگ و نگرش خود در جوامع زمینه مشارکت اعضای فرهنگ‌ها و جوامع دیگر یا فرودست را در سرکوبی تحقیر و حاشیه‌شدگی خویش مهیا می‌سازند» (Gilbert, ۲۰۰۱: ۱۸۰).

با وجود تمام این تغییرات رخ داده در نظام‌های سلطه‌گری و با تکیه بر ماهیت آن آشکار است که جریان استعمار سیمای متداول و پیوسته تاریخ بشر به حساب می‌آید. روند تحول آن نشان می‌دهد که شکل‌های جدید غلبه و سلطه با ساختارها و ماهیت‌های به ظاهر متفاوت که در صدد اثبات و القای برتری همه جانبه و بلا منازع خود در عرصه جهانی است؛ اگر به درستی هدایت و مدیریت نشود، تهدیدی جدی و فراگیر در عرصه جهانی برای ملیت‌ها، هویت‌ها و فرهنگ‌ها محسوب می‌گردد.

در حوزه دیدگاه‌های جدید پسااستعماری بیشتر، اندیشه‌های هومی بابا که بر هویت و فرهنگ تمرکز دارد قابل طرح و بررسی است. بابا با استفاده از مفهوم واسازی در روانکاوی لا کان به تحلیل مناسبات هویتی میان استعمارگر و استعمارزده پرداخته و معتقد است هویت ذاتاً نا ایستاست همین ناپایداری و فقدان ثبات به ایده وجود فرایند واسازی در خود متن از دیدگاه دریدا نزدیک می‌گردد (نک: Buchanan, ۲۰۱۰: ۴۶). تارق بانوری نظریه‌پرداز هندی هم رأی با هومی بابا، مدرنیته غربی را بر شیوه‌های دیگر زندگی برتر می‌داند. وی با اینکه از برخی شیوه‌های مدرنیته چون تقابل و جدایی میان سنت و مدرنیته شرق خاص و غرب عام و مانند آن انتقاد می‌کند اما راهکارش رسیدن به یک گفتگوی دیالکتیکی است که آشپس ناندی از دیگر صاحب‌نظران این حوزه نیز بر آن باور دارد. ایده تعامل‌گرایی که هومی بابا در قالب اندیشه‌های فروریزی مرزهای شرق و غرب، پیوندیافتگی، تفاوت، موقعیت آستانگی، سیالیت، تبعید، آوارگی و... مطرح کرده است (نک: دالمایر، ۱۳۸۴: ۱۲۹). مفاهیم کلیدی و مهمی‌اند که پیوند مستحکمی با مطالعات پسااستعماری در دنیای کنونی دارد و همسو با چارچوب‌های تحقیقات انتقادی این رویکرد خوانش متون، پیش می‌رود. رویکردی که از جریان‌های برجسته انتقادی است و بررسی پیامد و تأثیر گونه‌های استعمار بر فرهنگ‌ها از حوزه‌های مهم مطالعاتی آن به شمار می‌رود در دهه‌های اخیر استعمار در گسترش نفوذ و سلطه خود بر هویت ملت‌ها تمرکز داشته و طی آن غربی‌سازی جهان

و رویارویی فرهنگ‌ها با تکیه بر استراتژی کلی نهادینه شدن تصور غرب فراتر و شرق فروتر برای غلبه بر اذهان و نگرش‌ها جایگزین شیوه‌های کهن استعمار شده است.

ادبیات بازنمودی از فرهنگ ملت‌هاست که برداشت کلی ما را از خودمان به عنوان یک ملت می‌آفریند. در کشاکش تحول بنیان نظام‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تغییر و دگرگونی روایت آثار داستانی به سمت انعکاس دغدغه‌های بشر امروزی امری اجتناب‌ناپذیر می‌نماید که عرصه ادبیات داستانی معاصر فارسی متأثر از بازتاب این دگرگونی‌های فرهنگی است آثار ادبی از منظر رهیافت پسااستعماری در ابعاد و زوایای گسترده‌ای قابل نقد و تحلیل‌اند. طیف گسترده‌ای از تناقض‌ها و همپوشانی‌ها در حوزه مطالعات پسااستعماری و شکل‌های جدید آن در سیر گذار تاریخ و تحول جوامع و درهم‌تنیدگی مباحث بسیاری چون جهانی شدن سرمایه داری، رشد مهاجرت به غرب، مطالعات فرهنگی و انسان‌شناسی را به دنبال داشته است (معینی علمداری، ۱۳۸۵: ۳۶). همچنین به علت اثرپذیری بحث فرهنگ و هویت از عوامل گوناگون، نمی‌توان صرفاً با اتکا به یک دیدگاه به بررسی آن پرداخت. در این پژوهش تلاش شده است مشخص گردد که داستان نویسان با آفرینش روایت داستانی از کشمکش‌های فکری و فرهنگی مطرح چه تصور و نظام گفتمانی‌ای از اشکال جدید سلطه، نفوذ قدرت‌های جهانی و واکنش‌های نسل معاصر ایران را خلق کرده‌اند. همچنین شخصیت‌پردازی در داستان چگونه از مفهوم محوری هویت در بازتاب هویت پسااستعماری و بحران‌های آن در کنار فرهنگ و مسائل پیرامونی استفاده کرده است؟ طرح چنین تحلیل انتقادی از نمونه‌ی رمان‌های مربوط به دوره سلطه امپریالیسم فرهنگی، ضمن معرفی گفتمان پسااستعماری جدید در آثار داستانی معاصر، جلوه، تأثیر و پیامدهای این فرایند را در کنار نحوه واکنش شخصیت‌ها و جهت‌گیری روایی فضای نمونه‌هایی از ادبیات داستانی سال‌های اخیر فارسی را در یک جریان و اساسانه آگاهی بخش به مخاطبان ارائه می‌دهد.

۴. تحلیل و بررسی

برای ادبیات مهاجرت و ویژگی‌هایی را برشمرده‌اند که می‌تواند به عنوان پیش‌زمینه و یا نتایجی باشد که در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار بگیرد. بخشی از این ویژگی‌ها در ادبیات مهاجرت زنان نیز وجود دارد و بخشی دیگر بسامد چندانی ندارند. در هر صورت برخی از این مولفه‌ها و ویژگی‌ها بدین شرح است:

۴-۱- بحران هویت، تعارض فرهنگی

الف) روح انگیز شریفیان

از خودبیگانگی مقوله‌ای روانشناختی و جامعه‌شناختی است که به عنوان نوعی بیماری روانی مطرح است و موجب می‌شود انسان روحيات و حالات دیگری را به جای واقعیت وجودی خود بنشاند. از خودبیگانگی جنبه‌ای از بحران هویت است. بحرانی که در وضعیتی فکری و روانی تعامل و انسجام ذهنی و شخصیتی را از میان می‌برد. افراد در نظام استثماری و سرمایه‌داری سرکوب‌گر دچار گونه‌ای از خودبیگانگی می‌شوند که نوعی احساس جدایی یا گسیختگی پیوند فرد از ارزش‌های فردی و اجتماعی خویش است (منصوری، ۱۳۹۴: ۱۹۹). این شکل از بحران هویت در زندگی شخصیت‌های عماد، بهادر، صنم، هومان و آرش در رمان «کارت پستال» و شخصیت‌های خشی، میاندار، آرمیتا و سوزان در رمان «آخرین رویا» با درجات مختلف پدید آمده است.

شخصیت‌های صنم، هومان و الهام در این زمره قرار دارند. مصداق افرادی که با الگوپذیری از فرهنگ غیر، سعی دارند تمام وابستگی‌های اصالتی و هویت پیشین خود را به فراموشی بسپارند. این گسست در شخصیت صنم بیشتر جلوه‌گر است. او در برابر هیچ یک از جنبه‌های استیلای فرهنگ آمریکایی مقاومت نمی‌کند. مدام در پی تقلید و غرق در یک گفتمان شباهت و همسانی با فرهنگ و جامعه غربی است. صنم در تلاش برای جامعه‌پذیری غربی در تمام ابعاد فکری، رفتاری، زبانی به یک سوژه استعماری نو با هویت مجازی ناشی از ذهنیتی مبتنی بر خودانکاری منفی و تحقیر اصالت خویش مبدل شده است. واگرایی او از عناصر فرهنگی کشورش تا اندازه‌ای است که کم‌کم با ایرانیان مقیم آمریکا هم، قطع ارتباط می‌کند، حتی با دوستان ایرانی خود هم به زبان انگلیسی حرف می‌زند و به هیچ وجه تمایلی به استفاده از زبان فارسی ندارد، حتی از آن گریزان است. او در شمول‌گرایی گسترده فرهنگ غرب در مرکز جامعه آمریکا غرق شده است. او هنگام زندگی در ایران نیز به برتری جامعه غربی باور داشت و تمایل اندک‌ش نسبت به وطن هم کاملاً سرکوب شده بود. صنم در گفتگو با آرش درباره بازگشت به ایران بیان می‌کند:

«آرش می‌دونی داری چیکار می‌کنی؟ اصلاً خودمون هم هیچی مردم چی می‌گن؟ حرف مردم رو چه جوری... - مردم مردم مردم به گور باباشون می‌خندن این مردم همیشه حرف واسه گفتن دارند...» (شریفیان، ۱۳۸۷: ۲۴۸).

شخصیت صنم با قربانی کردن فرهنگ و هویت خویش، زندگی به ظاهر پیوند خورده‌ای را تجربه می‌کند. در این موقعیت فرد برای اینکه به عنوان شهروند در داخل جامعه استعمارگر، به رسمیت شناخته شود بسیار تلاش می‌کند و در پی کسب هویت جدیدی متغایر با هویت پیشین است (اسمیت، ۱۳۹۴: ۱۴۲) شرایطی که در آن «خودفروست‌سازی به ابزاری مطمئن برای کسب اقتدار و قدرت در فضای مرکز غربی تبدیل شده است» (گانیدی، ۱۳۹۱: ۱۸۵) این حرفه‌ای‌سازی حاشیه‌گی و دیگر شدگی دو چندان مکارانه است چرا که افراد را از انتقاد و اعتراض به سرکوب شدگی و تهی شدگی هویتی محروم ساخته است.

شخصیت خشایار، آرمیتا و در مراتب بعدی میدان‌دار در رمان «آخرین رویا» با پذیرش مطلق برتری غرب که تحت سیطره غرب القا و نهادینه شده است با فرهنگ جامعه غربی ملازم و همراه‌اند. در قسمت‌هایی از داستان درباره شباهت یکی از ایالت‌های آمریکا به ایران صحبت می‌کنند:

«آرمیتا می‌گوید: نیومکزیکو آدم را یاد ایران می‌اندازد. رنگ‌های سنتی و قدیمی دیوارهای کاه گلی گوشه‌های مدور [...] خیلی اینجا شبیه ایران است. خشی پوزخند می‌زند: آره یکی از ضعیف‌ترین ایالات آمریکا نفتش هم از تگزاس کمتر است اگر مرکز اتمی لوس آلاموس را نداشت رسماً می‌شد گفت یک ایالت عقب مانده» (شریفیان، ۱۳۹۸: ۲۵۶)

شخصیت خشایار در طول سکونت در آمریکا هویتش را تغییر داده است:

«خشی نمی‌خواست دین پدر و مادرش را داشته باشد، حتی اسمی را که آنها رویش گذاشته بودند عوض کرد» (همان: ۲۶۵)

یا در جای دیگر میاندار با اعتراض به رفتار و اخلاق شخصیت خشی می‌گوید:

«تو که به قول خودت هم اسمت را عوض کردی هم پدرت را هم مادرت را دردت چیست دیگر؟» (همان: ۲۷۲)

شخصیت آرمیتا هم نگرش مثبتی به حوادث و مردم وطنش ندارد:

«همین جنگ است که شما را این طور غیر اجتماعی بار آورده است. رفتارهای نادرست و آن‌رمال اجتماعی در یک جامعه بدوی» (همان: ۲۰۶).

تمام شخصیت‌های فوق نمود افرادی هستند که از هویت پیشین سرزمینی و وطنی خود گریزان‌اند و اندیشه غرب برتر به طور افراطی بر ذهن و روح آنان کاملاً چیره شده است.

ب) مهشید امیرشاهی

آشفته‌گی و اختلال گونه شدیدی از بحران هویت است این نوع آشفته‌گی در شخصیت آرش و سوزان بروز می‌کند. آنچه ظاهر تناقص‌آمیز مواجهه عماد و رباب با غرب را مشکل‌ساز کرده مفهوم خود اصیل یا خود حقیقی است. «حقیقتی که از دست رفته است و آنچه هست صورتی منحط از آن حقیقت است که به گذشته‌های دور و آرمانی تعلق دارد» (کچویان، ۱۳۸۶: ۱۲۴) اصالت بنیان‌های فرهنگی و حقایق هویتی که شخصیت‌های رمان در روزگار پیش از مهاجرت سپری کرده‌اند و زادگاهی که این حقایق پذیرفته شده را در آنان نهادینه ساخته است در برخورد با فضای جامعه فرهنگی غرب عماد را مدام به سمت یادآوری زندگی مطلوبش در ایران می‌کشاند و به اصل خویش فرا می‌خواند. این ناسازگاری در صورت مواجهه ناآگاهانه و سطحی، ثبات هویتی شکل گرفته در شخصیت‌ها را دچار تزلزل و از خودبیگانگی می‌کند. همانند واکنش‌ها و تصمیمات رباب هنگام زندگی در جامعه و فضای آمریکا، همچنین عماد که در این رویارویی ثبات ذهنی و درونی‌اش مخدوش شده به بیماری اضطراب شدید (پنیک اتک) مبتلا می‌شود. اضطراب در اینجا اختلالی ناشی از بحران هویت است و اهمیت آن تا اندازه‌ای است که حتی برخی از صاحب‌نظران عصر جدید را به نام عصر اضطراب نامیده‌اند و آشفته‌گی‌های شخصیتی و هویتی، نقش بسیار مؤثری در بروز آن دارد (نک: گیدنز، ۱۳۷۴: ۴۹۳۶). عماد با گذشت حدود هشت ماه زندگی در آمریکا مدام با خاطرات و حتی کنش‌های وابسته به تعلقات سرزمینی و فرهنگ بومی ملی خود زندگی می‌کند و در برخورد با جامعه صنعتی مملو از نمادهای ناآشنا و تکاپوهای بسیار آن دچار استیصال شده است:

«... وقتی حمله‌ها دست می‌دهد نمی‌توانم به هیچ چیز فکر کنم، غیر از برگشت به ایران احساس ناامنی شدیدی می‌کنم، می‌ترسم، چند بار که تنها بودم فکرهای احمقانه‌ای به سرم زد» (امیرشاهی، ۱۹۸۷: ۱۸۱).

عماد نتوانسته با فضا، فرهنگ، شغل، سبک و ارتباطات زندگی در غرب سازگاری یابد. او زندگی در ایران، همراه خاطرات، خانواده، دوستان و... را ترجیح می‌دهد. بازگشت بار دوم او به ایران وجهه‌ای

خاص در گفتمان داستان را آشکار می‌سازد. او فرهنگ و زندگی صنعتی و مدرن جامعه آمریکا را کاملاً با خود بیگانه می‌یابد و بازگشت نهایی او به دامن وطن تبلور تثبیت و تأکید بر یک قطب اصالت‌مدار برای کشورش در برابر جامعه غرب است. عماد بر مبنای چالش و کشمکش‌های ذهنی و جسمانی‌اش بین عقل، احساس کردار و رفتار در محیط غربی به نوعی خودیافتگی می‌رسد و زندگی در وطن را به سایر نقاط جهان ترجیح می‌دهد. او نسبت به هر سه وجه ملی، دینی و مدرن هویت ایرانی وابستگی‌هایی دارد و فردی تک بعدی نیست. در عین حال تمایل چندانی به استفاده از زبان انگلیسی ندارد، از دیدن خط فارسی خوشحال می‌شود و فقط یک مجله فارسی زبانی را که در ایالت دالاس منتشر می‌شود می‌خواند (همان: ۱۵۸ و ۱۶۰، ۱۹۷، ۲۶۰).

داستان سرزمین نوچ نشان می‌دهد شخصیت عماد با فرهنگ و نشانه‌های هویتی کشورش پیوند استواری دارد در جمع دوستانش در آمریکا بیان می‌کند:

«هر جوری اینجا رو نگاه می‌کنم می‌بینم هیچ چیزش مال من نیست»، «من مثل شما نیستم. دوست نداشته باشم بر می‌گردم همه تون دروغ می‌گید. پدر تک تکتون داره در می‌آد ولی فقط دلتون خوشه آمریکا زندگی می‌کنید [...] زندگی من اون چیزاییه که جا گذاشتم. اون حس‌های خوییه که هیچ کدومشون رو اینجا ندارم» (همان: ۲۱۲-۲۱۳).

این بیگانگی با محیط و گسست از نمادهای هویتی پیشین، بر اثر غربت نشینی، رفته رفته در او بیشتر می‌شود و اختلال هراس، اضطراب و آشفتگی را پدید می‌آورد (نک، همان: ۱۶۱)

شخصیت رباب با توجه به اقامت طولانی در آمریکا خاطرات، نشانه‌های فرهنگی و رسوم وطنش را فراموش نکرده و به آنها تعلق خاطر دارد. رباب از شخصیت‌های رمان امپرشاهی است که پس از مهاجرت به آمریکا در دیسکوهای پایین شهر کار می‌کند. او از زندگی و شرایطش در آمریکا راضی نیست و آشفتگی و پریشانی‌اش ناشی از تعارض‌های فرهنگی غرب با فرهنگ خود است. او در بیان پریشانی‌هایش می‌گوید:

«چرا ما بی‌وطن شدیم؟ می‌خواهم برگردم ایران. دوست دارم برگردم تهران و همانجا توی فرودگاه همه پاسدارها را بغل کنم تا می‌خواهند بگویند روسریت را جلو بیاور آستینشان را ببوسم. ماکسیمم می‌برندم اوین و کمیته خیابان وزرا. از سیاهی که بالاتر نیست [...] من دلم برای همه چیز وطن تنگ شده است.

پاسدارهای خیابان وزراش، قلیان‌های خیابان در بندش، حلیم‌های دروازه شمیرانش [...] هوس همه اینها را یک جا دارم» (امیرشاهی، ۱۹۸۷: ۳۸۴).

۲-۴- بی‌خانمانی - بی‌وطنی

درست مانند دیگر مفاهیم پسااستعماری، بی‌خانمانی یک فرآیند است و زمان زیادی برای رخ دادن تمامی آن در یک شخصیت نیاز است. در این قسمت، روند بی‌خانمانی در مورد «شورا» در رمان «چه کسی باور می‌کند رستم» روح‌انگیز شریفیان مورد بررسی قرار می‌گیرد. شورا در هر دو کشور ایران و آمریکا و به ویژه در آمریکا احساس بی‌خانمانی دارد. اوج این احساس زمانی است که در سفر به ایران سپری می‌کند، زیرا هیچ نشانی از احساس تعلق به ایران را از خود نشان نمی‌دهد. چنین ویژگی در شورا یکی از اصلی‌ترین تفاوت‌های او با برادرش است. احمد -برادر شورا- همیشه به شدت به ایران علاقه‌مند است و این در طول رمان دلیل اصلی برای دخالت احمد در امور سیاسی معرفی می‌شود که موجبات مرگ او را نیز در این رمان فراهم می‌کند. تا جایی که به شورا مربوط می‌شود، برای هر یک از دو کشور، نمونه‌هایی از احساس بی‌خانمانی در اینجا ارائه خواهد شد:

«او گفت که سخنانش فرسنگ‌ها طنین‌انداز می‌شود، گفته بود که مطمئناً می‌توانیم مثل خورشیدی نو و ماه نو در آسمان سرزمین بزرگ مادریمان بدرخشیم. در روزنامه‌ها عکس‌هایی وجود داشت که از راه دور گرفته شده بودند، از کسانی که برای شنیدن سخنرانی احمد جمع شده بودند. فریاد جنگی اعلام شده بود و نسلی متحول شده بود. تکه‌ای از تهران یکجا ایستاده بود. این پرتله شهری بود که شورا دیگر بخشی از آن را احساس نمی‌کرد. شهری در آستانه چیزی. شهری که داشت آماده می‌شد همه چیز را پشت سر بگذارد. شورا می‌دانست که احمد آنجا بوده است. او او را در راهپیمایی همراهی نکرده بود و احمد هم از او نخواست به بیاید. از این نظر آنها قبلاً از هم جدا شده بودند...» (شریفیان، ۱۳۹۹: ۲۴۰).

این نقل قول از رمان مربوط به روزهایی است که تظاهرات و شلوغی‌ها موضوع بسیار مهم بحث در تهران بود. احمد به طور قابل توجهی در مورد این جنبش و آنچه در نتیجه آن نویدبخش بود وسواس داشت. شورا در تهران زندگی می‌کرد و در آن زمان قصد داشت با هدف تحصیلات عالی به آمریکا برود. احمد می‌خواست که شورا مانند خودش درگیر تظاهرات و جنبش شود، اما شورا علاقه‌ای به آن نشان

نمی‌دهد. در یکی از آن روزها، مردم برای خوشحالی از نتیجه انتخابات، جمع شدند. او به تازگی از زندان آزاد شده است. او مردم را به نهضت ناکسلبی و آینده روشن امیدوار می‌کرد. فضای سیاسی جدید شهر باعث شد که سو بهاش احساس کند بخشی از شهر نیست. برای او دایان، قضیه برعکس بود. بحث اصلی ارائه شده در این بخش، مطالعه مفهوم «بی‌خانمانی» هومی بابا در آثار مورد بررسی است. وقتی شخصیتی مهاجر در کشوری که به آن مهاجرت کرده است، احساس ناخوشایندی می‌کند، احساس تعلق به هیچ یک از این دو فرهنگ را ندارد. همانطور که در فصل قبل گفته شد، بابا اشاره می‌کند که بی‌خانمان بودن به این معنا نیست که شما بی‌خانه هستید، «و نه می‌توان افراد بی‌خانمان را به راحتی در آن تقسیم‌آشنای زندگی اجتماعی به حوزه‌های خصوصی و عمومی جای داد.» (Bhabha, ۱۹۹۴: ۹). H. K. مانند دیگر مفاهیم پسااستعماری، بی‌خانمانی در زمان و مکان دقیقی شروع نمی‌شود، بنابراین تعریف مشخصی ندارد. در رمان «زمستان تپه‌های سوما»، روند بی‌خانمانی از شخصیتی به شخصیت دیگر متفاوت است و برای هر یک این روند به‌طور متفاوتی آغاز می‌شود. در اغلب موارد، ناهنجاری‌ها و محدودیت‌ها شروع می‌شود و ادامه می‌یابد و پس از مدتی منجر به شکل‌گیری شخصیتی دورگه می‌شود. در زیر یکی از موارد ذکر شده است:

«به شکلی غیرعملی، او شهروند زادگاهش باقی مانده بود. او هنوز دارنده گرین کارت بود و پس از انقضای پاسپورت ایرانی خود را تمدید می‌کرد. اما او هرگز به ایران بازنگشته بود. این به معنای ایستادن در صف‌های جداگانه هنگام سفر بود، این به معنای سؤالات اضافی این روزها بود، اثر انگشتش زمانی که او از خارج از کشور دوباره وارد ایالات متحده شده بود ثبت شده بود اما او همیشه آنجا مورد استقبال قرار می‌گرفت، و از آنجا عبور می‌کرد ... در هر صورت کالیفرنیا تنها خانه او بود. او بلافاصله با آب و هوای آن سازگار شده بود، هم آرامش‌بخش و هم عجیب، گرم اما به ندرت ظالمانه» (امیرشاهی، ۱۹۸۷: ۱۰۸).

محبوبه اکنون در دیترویت است و به تنهایی زندگی می‌کند و خاطرات گذشته و مسیر پیش روی خود را از نظر می‌گذرانند. او نویسنده سه کتاب بوده که یکی از آنها بر اساس خاطرات زندگی خود او است. او اکنون با هیچ یک از اساتید خود که در دوران دانشجویی داشته است، در ارتباط نیست. زندگی او اساساً شامل مطالعه و کلاس‌های آموزشی اوست. او به نوعی با برخی از شاگردانش در ارتباط است.

او دیترویت را به عنوان تنها و تنها جایی که می‌تواند خانه بداند در نظر می‌گیرد. علاوه بر این، او به دلایلی به آمریکایی شدن فکر می‌کند و با این کار معتقد است به شوهر مرده‌اش، فرهاد، خیانت خواهد کرد. او آمریکا را دوست دارد و همچنین دیترویت برای او مانند یک خانه واقعی است. در واقع، این بخش از رمان حول محور تفکر بیش از حد گائوری در مورد زندگی‌اش است.

این نقل قول از رمان نشان می‌دهد که محبوبه نسبت به ایران احساس بی‌خانمانی و بی‌وطنی دارد و از نظر فرهنگی از خودیگانه است. به همین ترتیب، مهم نیست که او چه کار می‌کند و چند سال می‌گذرد، او ایده بازگشت به ایران را دوست ندارد. زیرا ایران به او احساس تعلق نمی‌دهد. تنها جایی که او احساس می‌کند به آن تعلق دارد، دیترویت است: «... اما او همیشه آنجا مورد استقبال قرار می‌گرفت...».

او با آب و هوا، شرایط و همچنین فرهنگ دیترویت سازگار شده است. تنها استفاده ستاره از پاسپورت ایرانی‌اش تمدید کردن است؛ زیرا او هرگز از آن برای سفر به ایران استفاده نمی‌کند، کشوری که او را خانه خود نمی‌داند. بخشی از این بی‌خانمانی برگرفته از گذشته غم‌انگیز اوست. او به فرهاد کمک کرده بود یک نفر را بکشد و در مسائل دیگری درگیر شده بود که نه دوستانش، نه خانواده‌اش و نه والدین فرهاد از او حمایت نکرده بودند. در نتیجه، خاطرات فاجعه‌بار او بیشتر از خاطرات شادش است.

وقتی محبوبه به در ایران بود و بیوه شده بود، «می‌خواست کاشان را ترک کند. برای فراموش کردن همه چیزهایی که زندگی‌اش بود و برای ترک همه‌ی چیزهایی که امکان ایرانی بودن را به او داده بود.» (امیرشاهی، ۱۹۸۷: ۱۰۶). حنا پیش از این تصمیمات از محبوبه خواسته بود که با او به آمریکا نقل مکان کند و این تنها فرصت ستاره بود که جایی را ترک کند که هرگز خانه‌اش به حساب نمی‌آمد. بنابراین، «محبوبه کاشان را ترک کرد، جایی که هرگز احساس پذیرفته شدن نکرده بود، جایی که او فقط برای فرهاد به آنجا رفته بود.» (همان: ۱۵۱). محبوبه در تمام سال‌هایی که در آمریکا زندگی می‌کند، از تصمیم خود راضی است. ستاره فقط یک بار به ایران سفر می‌کند و آن هم زمانی است که «عموجون» مرده است. محبوبه حتی در زمان بازگشت به کاشان نیز حس بی‌وطنی و بی‌خانمانی را با خود دارد. «مردم به او نگاه می‌کردند... عینک آفتابی، لباس و کفش آمریکایی‌اش را می‌گرفتند. غافل از اینکه زمانی او نیز در اینجا زندگی می‌کرد.» (همان: ۳۸۱-۳۸۲)

محبوبه در این سفر، به این فکر می‌کند که لباسهای ایرانی‌اش را که رنگ و بوی محلی دارند، بپوشد. مدت‌ها با خود کلنجار می‌رود و در نهایت تصمیم می‌گیرد که چنین کاری نکند. نویسنده می‌خواهد چنین القا کند که اگر محبوبه، ایران را خانه خود می‌دانست، آن لباس را می‌پوشید.

۳-۴- مانندگردی، فرهنگ‌پذیری، سازگاری

فرد مهاجر ناچار است که در سرزمین جدید باورها و الگوهای فرهنگی گذشته خود را رها کند و ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی کوچگاه را بپذیرد. هرچه عناصر فرهنگی خاستگاه و کوچگاه با هم متفاوت‌تر باشند، پویش مانندگردی و فرهنگ‌پذیر دیرتر و دشوارتر صورت می‌گیرد (علی‌زاده کاشانی، ۱۴۰۰: ۱۴۵). این امر به‌ویژه هنگامی که به پاره‌فرهنگ و ویژه اجتماعی کوچنده در گذشته و حال توجه شود، پیچیده‌تر و بحث‌انگیزتر می‌شود. حتی گاهی ویژگی‌های فرهنگ یک لایه اجتماعی موجب تشویق فرد به مهاجرت می‌شود، چون فرهنگ آن لایه در کوچگاه چندان بیگانه نیست، اما گاهی به علت بیگانگی به‌کلی او را از مهاجرت پشیمان می‌کند.

امیرشاهی از زبان راوی داستان خود، تلاشی را برای سازگاری با کشور میزبان توصیف می‌کند که البته ناکام است:

برای آنکه از دلتنگی خلاص شوم، برای آنکه خودم را راضی کنم، برای آنکه از دیوانگی فاصله بگیرم حرف‌های گنده گنده می‌زنم. می‌گویم مگر دانتِه با هم بزرگیش فلورانس را ترك نگفت و در تبعید به سر نبرد؟ مگر ژوزف کانراد از ملکش لهستان فرار نکرد و بعد یکی از بزرگترین نویسندگان انگلستان نشد؟ مگر ولادیمیر نوبوکوف که به آن همه شهرت رسید جز پناهنده‌ای سیاسی بود؟ مگر هاینریش هاینه وقتی جلائی وطن گفت و به فرانسه آمد از قدرت نویسندگیش کم شد؟ مگر گارسیا لورکا در تبعیدگاهش آمریکا به زبان اسپانیایی شعر نسروود؟ ولی این حرف‌های گنده گنده آرامم نمی‌کند، می‌دانم. چون می‌دانم حتی این بزرگانی که به زمان تعلق یافتند درد بی‌مکانی را همه عمر یا در تمام مدت تبعید با خود داشتند. دانتِه گفته است: من به خصوص با همه آنها که در غربت، فقط در رؤیاها، از زادگاه‌شان دیدار دوباره می‌کنند همدرد و یکدل‌م؛ و پاسترناک گفته است: برای من بیرون رفتن از مرزهای وطنم مساوی مردن است. هاینه هر روزی را که در پاریس زندگی کرد يك روز مرد (امیرشاهی، ۱۹۸۷: ۱۶۵).

شریفیان در رمان «کارت پستال»، از زبان شخصیت‌های داستانش این مؤلفه را به خوبی نشان می‌دهد:

سحرگفت: دست کم تا زمانی نه چندان دور بوده‌ای. تو خیال می‌کنی در شانزده سالگی از پدر و مادر و کثورت بریده‌ای. اما ماما، تو همیشه و هنوز هم در بند آنها هستی. پروا اخم کرد. سحر گفت: در حالی که در زندگی من، زاویه‌های تاریک وجود ندارد. من کاملاً آزادم که بروم و تاریکی‌هایی که تو هنوز در بندش هستی را بشناسم (شریفیان، ۱۳۸۷: ۱۲۲).

در این سطور، شریفیان، مهاجر نسل دومی را به تصویر می‌کشد که در گفت و گویش با مادر خودش، ادعا می‌کند که با فرهنگ جدید سازگار شده و با وجود این آماده است که به وطن مادر خود بازگشته و آن را بشناسد. در رمان کارت پستال، پروا - یکی از شخصیت‌های داستان - از جامعه‌ای که او را طرد کرده و برایش تصمیم گرفته، خشمگین است. به واسطه چنین خشمی، او می‌کوشد به انگلیسی بودن عادت کرده و در فرهنگ آنان غرق شود. شریفیان در اثر دیگرش «روزی که هزار بار عاشق شدم»، از زبان راوی قصه دردناک پذیرفته نشدن در جامعه میزبان را اینچنین روایت می‌کند:

«صد تا نامه نوشته‌ام و یک نامه دریافت کرده‌ام ...

... شصت و دو دوست خارجی پیدا کرده‌ام، صد هزار کارت تبریک فرستاده‌ام ...
 ... هزار بار به یاد ایران افتاده‌ام، هزار هزار بار خوابش را دیده‌ام و هر بار کمی از خودم را از دست داده‌ام و هرگز جوابی پیدا نکرده‌ام...!» (شریفیان، ۱۳۸۶: ۱۲۸-۱۳۴).
 راوی در این سطور تلاش‌های خود را برای جذب شدن در جامعه میزبان و برقراری ارتباط ناکام می‌شمارد.

۵. نتیجه‌گیری

ادبیات مهاجرت، مجموعه آثار ادبی است که در جریان تبعید یا مهاجرت اجباری یا اختیاری - اغلب به دلایل سیاسی و مذهبی - پدید آمده‌اند؛ بنابراین ادبیات مهاجرت، ادبیاتی برون اقلیمی است که بیانگر ابعاد و تبعات مهاجرت باشد. باید توجه داشت که در ادبیات مهاجرت پیام آشکار نبوده و لازم است که این پیام را در لایه‌های پنهانی اثر جست‌وجو کرد. ادبیات داستانی مهاجرت، فراتر از بحث‌های زیبایی‌شناسی، این فرصت را به ناظر بیرونی می‌دهد تا با خوانش متن، درگیر دنیای ذهنی و عینی نویسنده شود و از آنجایی که ادبیات مهاجرت یکی از مهم‌ترین منابعی است که برخورد مستقیم و چالش برانگیز اندیشه‌های مهاجر شرقی با انسان غربی را بازنمایی می‌کند. این پژوهش با بررسی داستان‌های برگزیده و شاخص زنان داستان‌نویس مهاجر پس از انقلاب اسلامی به واکاوی و تحلیل مؤلفه‌های

مهاجرت و نقد این آثار پرداخته است. این مؤلفه‌ها در آثار دوزن ایرانی مهاجر پس از انقلاب امیرشاهی و شریفیان مورد واکاوی قرار گرفته است.

ادبیات مهاجرت ایرانی به عنوان یکی از شاخه‌های مهم ادبیات معاصر فارسی، به‌ویژه در آثار زنان نویسندگان، ویژگی‌های خاصی دارد که آن را از سایر جریان‌های ادبی متمایز می‌سازد. آثار داستانی مهاجرت، به‌ویژه در آثار مهشید امیرشاهی و روح‌انگیز شریفیان، همواره به درگیری‌ها و کشمکش‌های فرهنگی، بحران هویت، و تقابل بین فرهنگ وطن و فرهنگ مهاجرپذیر پرداخته است. این درگیری‌ها که به‌ویژه در قالب شخصیت‌های داستانی بازتاب می‌یابند، ناتوانی در همگونی با جامعه مهاجرپذیر و احساس بیگانگی با فرهنگ خودی را به نمایش می‌گذارند.

نویسندگان مهاجر اغلب در تلاش‌اند با خلق شخصیت‌هایی که بین دو جهان متفاوت در حال دست و پنجه نرم کردن هستند، بحران هویت و تضادهای فرهنگی را نشان دهند. مهاجران داستان‌های این نویسندگان نه تنها با چالش‌های اجتماعی و فرهنگی کشورهای مهاجرپذیر مواجه‌اند، بلکه به‌طور مداوم در تلاش برای حفظ یا بازسازی هویت خودی هستند. در بسیاری از این آثار، شخصیت‌ها دچار نوعی گسست فرهنگی و احساسی می‌شوند که هم‌زمان به احساس بی‌خانمانی و بی‌وطنی منجر می‌شود.

یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم در ادبیات مهاجرت، تقابل بین مدرنیته غربی و سنت‌های شرقی است. این تقابل که اغلب به صورت نمادین در داستان‌ها بازنمایی می‌شود، به خوبی نشان‌دهنده عمق بحران هویتی مهاجران است که در تلاش برای انطباق با زندگی جدید خود، اغلب ناگزیرند از بخشی از هویت پیشین خود صرف‌نظر کنند. این فرایند انکار یا سرکوب هویت خودی، نوعی از خودبیگانگی را به وجود می‌آورد که شخصیت‌ها را از جامعه مهاجرپذیر و حتی از جامعه و فرهنگ وطن دورتر می‌سازد.

ادبیات مهاجرت ایرانی در بسیاری از موارد نگاهی انتقادی به وضعیت مهاجران دارد و به نقد استعمار فرهنگی و هژمونی غربی می‌پردازد. این آثار تلاش دارند نشان دهند که مهاجرت تنها به معنای ترک فیزیکی وطن نیست، بلکه با خود فرایندهای پیچیده‌تری از گسست‌های هویتی و فرهنگی را به همراه دارد.

در نهایت، بررسی آثار امیرشاهی و شریفیان نشان می‌دهد که ادبیات مهاجرت ایرانی به خوبی توانسته است با استفاده از عناصر روایت‌پردازی، شخصیت‌پردازی و فضاسازی، تصویری دقیق و چندلایه از تجربه مهاجرت و چالش‌های آن ارائه دهد. این آثار نه تنها به مطالعه ادبیات مهاجرت کمک کرده‌اند، بلکه دریچه‌ای به سوی درک بهتر پیچیدگی‌های فرهنگی و هویتی مهاجران باز کرده‌اند.

منابع

- احمدزاده، شیده (۱۳۹۱). مهاجرت در ادبیات و هنر (مجموعه مقالات ادبی و هنری). تهران: سخن.
- ادریسی، افسانه و بلالی، آرزو (۱۳۹۳). نقد ادبیات داستانی ایران از سال ۱۳۴۱ تا انقلاب اسلامی با رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان. ادبیات پارسی معاصر. سال چهارم. شماره ۴.
- اشکراف، بیل و دیگران (۱۳۹۲). امپراتوری وای نوسید: رویکرد پسااستعمار و نقد متون ادبی. ترجمه سپهوند حاجی‌علی. تهران: نارنجستان کتاب.
- امیرشاهی، مهشید (۱۳۹۴). بعد از روز آخر. چاپ سوم. تهران: امیرکبیر.
- _____ (۱۹۸۷). در حضر. چاپ اول. بی‌جا: بی‌نا.
- _____ (۱۹۹۵). در سفر. چاپ اول. بی‌جا: بی‌نا.
- برتنس، هانس (۱۳۹۱). مبانی نظریه ادبی. ترجمه محمدرضا ابوالقاسمی. تهران: نشر ماهی.
- برمکی، سارا (۱۳۹۴). هویت، بازنمایی، روایت، تجربه مهاجرت در ادبیات معاصر ایران با رویکرد روایت‌شناسی پسااستعماری. رساله دکتری تخصصی (PhD). دانشگاه خوارزمی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- تایسن، لیس (۱۳۹۴). نظریه‌های نقد ادبی معاصر. ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی. چاپ سوم. تهران: نگاه امروز.
- تتو، توماس (۱۳۹۷). نقدی بر روان‌شناسی: از کانت تا نظریه پسااستعماری. ترجمه تورج سلحشور. تهران: اندیشه احسان.

دالمایر، فردرینهارد (۱۳۸۴). راه‌های بدیل: فراسوی شرق‌شناسی و غرب‌شناسی. چاپ اول. نشر پرسش.

رهگذر، رضا (۱۳۹۷). - ادبیات داستانی ایران پس از انقلاب اسلامی. چاپ دوم. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

سعیدی، مهدی (۱۳۹۹). تبیین جریان‌شناختی ادبیات سیاسی در ایران معاصر (مطالعه موردی: ادبیات داستانی سیاسی در مهاجرت). پژوهش سیاست نظری. شماره ۲۷.

سعیدی، مهدی و دیگران (۱۳۹۷). بازنمایی تنازع سرزمین مادری و سرزمین دیگری در ادبیات داستانی مهاجرت. پژوهش زبان و ادبیات فارسی. شماره ۴۸.

شریفیان، روح‌انگیز (۱۳۷۰). دست‌های بسته. تهران: شرکت توسعه کتابخانه‌های ایران.

_____ (۱۳۸۶). روزی که هزار بار عاشق شدم. چاپ سوم. تهران: مروارید.

_____ (۱۳۸۷). کارت پستال. چاپ اول. تهران: مروارید.

_____ (۱۳۹۸). آخرین رویا. تهران: آگه.

_____ (۱۳۹۹). چه کسی باور میکند رستم. چاپ شانزدهم. تهران: مروارید.

صادقی، اسماعیل (۱۳۹۳). بررسی نوستالژی آرمان شهر در اشعار شاعران معاصر. پژوهشنامه ادب غنایی. سال دوازدهم. شماره ۲۲.

عرفانی فرد، آمنه (۱۳۹۵). بررسی ترامتیت در رمان‌های در حضر و در سفر مهشید امیرشاهی و عشق در تبعید و واحه غروب بها طاهر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.

علی‌زاده کاشانی، ندا (۱۴۰۰). نویسندگان چندزبانه و زبان سوم: از ادبیات مهاجرت تا ادبیات نومد. جستارهای زبانی. شماره ۶۶.

قربان‌پور، حسین و دیگران (۱۳۹۷). جریان‌شناسی ادبیات داستانی مهاجرت ایرانی. پژوهش زبان و ادبیات فارسی. شماره ۴۹.

لومبا، آنیا (۱۴۰۱). استعمارگری / پسااستعماری. ترجمه فرزانه امجدی. تهران: اندیشه احسان.

مدرسی، یحیی (۱۳۹۳). زبان و مهاجرت. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۸۵). هویت و تأویل: در جست‌وجوی یک هویت پسااستعماری. فصلنامه مطالعات ملی. دوره ۷. شماره ۲۵.
- منصوری، شهریار (۱۳۹۴). فراسوی تفکر پسااستعماری: هویت فراملی و تقابل ملی‌گرایی در ادبیات مدرن ایرلندی. نقد زبان و ادبیات خارجی. شماره ۱۴.
- میرعابدینی، حسن (۱۳۸۷). ادبیات داستانی. جلد سوم. تهران: سخن.
- نامورمطلق، بهمن (۱۳۹۱). مهاجرت در ادبیات و هنر: مجموعه مقالات. چاپ اول. تهران: سخن.
- یاختی، محمد جعفر (۱۳۸۱). «جنبه‌ها و جوانب ادبیات مهاجرت در فارسی معاصر». کتاب ماه ادبیات. شماره ۶۵ و ۶۶.
- _____ (۱۴۰۰). خوانش تطبیقی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت از منظر رئالیسم انتقادی. پژوهش‌های ادبیات تطبیقی. دوره ۹. شماره ۲۹.

References

- Edrisi A., Balali A. (۲۰۱۳). Criticism of Iranian fiction literature from ۱۹۶۲ to the Islamic Revolution with a critical analysis of discourse, Contemporary Persian Literature, Y ۴, No (۴).
- Amirshahi M. (۲۰۱۴). After the last day, ۳rd ed, Tehran: Amir Kabir.
- _____ (Bita)., In Presence, ۱st ed, Nowhere: No name.
- _____, In Travel, ۱st ed, Nowhere: No name.
- Alan Rabgariyeh et al (۲۰۱۲). Yes and No to New Novel, translated by Badiei M, ۱st ed, Tehran: Nilloofar.
- Barmaki S. (۲۰۱۴). Identity, representation, narrative, experience of migration in contemporary Iranian literature with post-colonial narratology, PhD thesis, Kharazmi University, Faculty of Literature and Humanities.
- Buchanan, Ian (۲۰۱۰). "Said, Edward". A Dictionary of Critical Theory. Oxford: Oxford University Press
- Rahgozar R. (۲۰۱۷). Fictional literature of Iran after the Islamic Revolution, ۲nd ed, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publishing Organization.
- Saeedi M. (۲۰۱۹). Streamological Explanation of Political Literature in Contemporary Iran (Case Study: Political Fiction Literature), Politics Research, No (۲۷).

- Saeedi M et al (۲۰۱۷). Representation of the conflict between the motherland and another land in the fictional literature of migration, Persian language and literature research, No (۴۸).
- Sharifian R. (۱۹۹۱). Closed hands, Tehran: Iran Libraries Development Company.
- _____ (۲۰۰۷). The day I fell in love a thousand times, ۳rd ed, Tehran: Morvarid.
- _____ (۲۰۰۸). postcard, ۱st ed, Tehran: Morvarid.
- _____ (۲۰۱۸). The last dream, Tehran: Agah.
- _____ (۲۰۱۹). Who Believes Rostam, ۱۶th ed, Tehran: Morvarid.
- Sheikh-Al-Islamic M. (۲۰۱۱). Identity in "Migrant Literature" of Italy, World Contemporary Literature Research, No (۶۵).
- Sadeghi I. (۲۰۱۳). Studying the nostalgia of Utopia in the poems of contemporary poets, lyrical Research Journal, ۱۱۲, No (۲۲).
- Erfani Fard A. (۲۰۱۵). Investigating trans textuality in presence novels and in Mahshid Amir Shahi's travel and love in exile and the sunset oasis of. Baha Taher, master's thesis, Allameh Tabatabaei University.
- Alizadeh Kashani N. (۱۴۰۰). Multilingual and ۳rd language writers: from literature to modern literature, Linguistic Essays, No (۶۶).
- Gilbert, B., Homi, B., In: Cain, Peter, J. and Mark, H. (۲۰۰۱). Imperialism: Critical Concept In Historical Studies. London and NewYork: Routledge.
- Ghorbanpoor H, et al (۲۰۱۷). Stream ology of Iranian Migration Fiction Literature, Persian Language and Literature Research, No (۴۹).
- Modaressi Y. (۲۰۱۴). Language and Migration, Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Makarik I. (۲۰۰۶). Theory of Contemporary Literary Knowledge, translated by Mohajer M, Naboi M, Tehran: Agah Publications.
- Mirsadeghi J. (۲۰۱۱). Fiction (story, romance, short story, novel), ۶th ed, Tehran: Sokhan.
- Mirabedini H. (۲۰۰۷). Fiction, ۳rd vol, Tehran: Sokhan.
- Namvartmotlagh B. (۲۰۱۳). Migration in literature and art: a collection of essays, ۱st ed, Tehran: Sokhan.
- Spivack, Gayatri (۱۹۹۳). Can the Subaltern Speak? , London, New York: Routlege.
- Yahaghi M. J. (۲۰۰۲). "Aspects of Migration Literature in Contemporary Persian", Book of Literature Month, No (۶۵ & ۶۶).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی